

INSTITUT
ZA ARHEOLOGIJU

L I E T U V O S

ARCHEOlogija 21

Skaičius žinomų archeologinių
(arheologinių) objektų Lietuvos teritorijoje
(žinomų archeologinių objektų
arkeologinių žemėlapių duomenų)

Skaičius žinomų archeologinių
objektų Lietuvos teritorijoje
Kultūros vertybių inventorių
85-mečiu
žinių surinkimų rezultatai
Sėlių žemėlapis, žemėlapis su
(arheologinių) objektų žemėlapiu
(žinomų archeologinių objektų)

Informacija apie žinomus archeologinius objektus, esančius Lietuvos teritorijoje.

Archeologija 21 – 2008 m. 12 mėn. 12 psl.

Redaktorių kolegija:

Algirdas Girininkas (*ats. redaktorius*)
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Vytautas Kazakevičius
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Mykolas Michelbertas
(*Vilniaus universitetas*)

Ēvalds Mugurēvičs
(*Latvijos universiteto
Latvijos istorijos institutas*)

Vytautas Urbanavičius
(*Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“*)

Gintautas Zabiela (*sudarytojas*)
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Autorių nuomonė ne visada sutampa su redaktorių kolegijos nuomone.

SVARSTYKLĖS IR SVARSTYKLIŲ DĖŽUTĖS PIETINĖJE ŽIEMGALOJE

ILONA VAŠKEVIČIŪTĖ

X a. rytinėje Baltijos jūros pakrantėje gyvenusios gentys pereina į naujų gerokai aktyvesnės ūkinės–ekonominės raidos etapą. Tyrinėtojai pastebi atsiradus ženklus pokyčius piliakalnių ir gyvenviečių inventoriuje, ką pūradiniuose (Kulikauskas, Kulikauskienė, Tautavičius, 1961, p. 360–519, Volkaitė-Kulikauskienė, 1970, p. 45–119, Lietuviai, 1971, p. 4–13, Volkaitė-Kulikauskienė, 1987, p. 183–184). Piliakalniuose aptinkamos svirnų liekanos su gausiomis grūdų atsargomis, net 90–95 proc. visų randamų maistui vartotų gyvulių – naminiai, aptinkami kur kas tobulesni žemės dirbimo įrankiai. Kalviai gaminio iš geresnės kokybės plieno ginklus – kalavijus, kovos kirvius, ietigalius. Gaminiai įvairėjo, atsirado ir anksčiau nevertotų buities daiktų – spynų, raktų, kablių. Dideli pokyčiai ir juvelyrikoje. Pagausėjo papuošalų, jie gaminami naudojant įvairesnę gamybos techniką, be jau įprasto baltų kraštams geometrinio ornamento, įsigali gyvulinis bei augalinis.

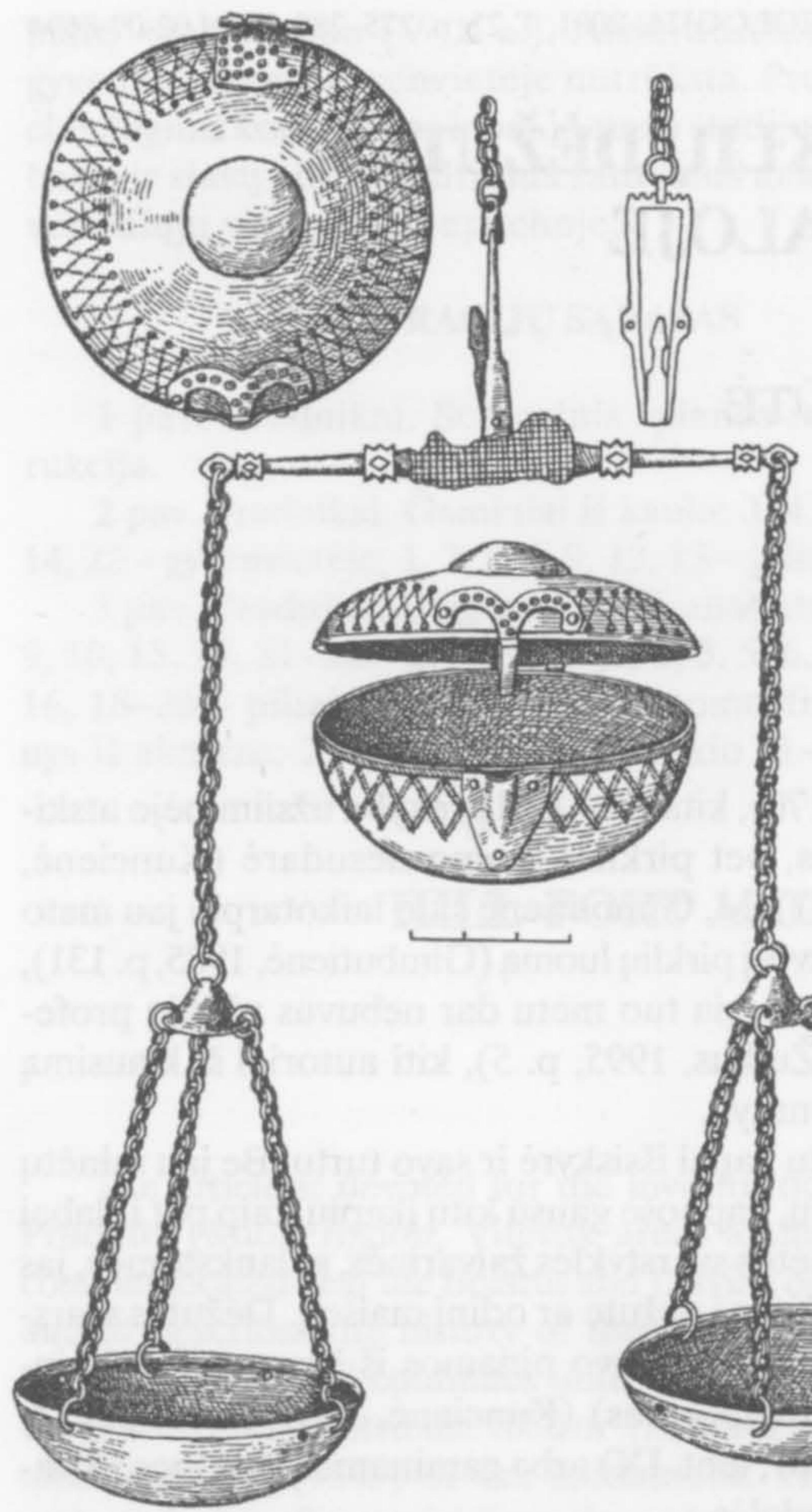
Šiuo laikotarpiu pastebimi ir nauji pokyčiai prekyboje (Kuncienė, 1972, p. 149, Kuncienė, 1981, p. 49). Atsirado didesnis importuotų prabangos prekių poreikis, išaugo žalvario ir sidabro paklausa. Amatininkai gaminio ne tik pagal užsakymus, bet ir plačiajai rinkai. Gamybos mastai lėmė, kad patys amatininkai jau nebegalėjo apsirūpinti reikiama žaliava. Tam reikėjo tarpininkų. Tokie tarpininkai ar pirkliai Rytų Pabaltijyje atsiranda nuo X a. vidurio ar antrosios pusės. Tuo laikotarpiu datuojami ir pirmieji kapai, kuriuose mirusieji palaidoti su svarstyklėmis (Cepliūtė, 1974, p. 199, Kuncienė, 1972, p. 167, Urtāns, 1977, p. 60). Beje, pirklių kapais priimta laikyti tuos palaidojimus, kuriuose, be kitų įkapių, būna įdėtos svarstyklės ar svoreliai (Sandauskaitė, 1959, p. 75, Kuncienė, 1981, p. 54). Ar tuo metu pirkliai jau galėjo sudaryti atskirą luomą, vieno atsakymo neturime. Skirtingos ir tyrinėtojų nuomonės. O. Kuncienė, tyrinėjusi prekinius santykius, šiuo klaušimu pasisako labai dviprasmiškai – viename darbe teigdama, kad pirklių luomas jau buvo (Kuncienė,

1972, p. 170), kitame – kad prekyba užsiiminėjo atskiri žmonės, bet pirkliai luomo nesudarė (Kuncienė, 1981, p. 51). M. Gimbutienė šiuo laikotarpiu jau mato susiformavusį pirklių luomą (Gimbutienė, 1985, p. 131), V. Žulkus teigia tuo metu dar nebuvus pirklių profesionalų (Žulkus, 1995, p. 5), kiti autoriai šį klausimą santūriai nutyli.

Pirklių kapai išsiskyrė ir savo turtu. Be jau minėtų svarstyklės, kapuose gausu kitų įkapių, taip pat ir labai retų. Minėtos svarstyklės žalvarinės, sulankstomos, jas nešiojo įdėtas į dėžutę ar odinį maišelį. Dėžutės svarstyklėlėms nešioti buvo pinamos iš karnos (Lazdininkai, Kivtų kapinynas) (Kuncienė, 1981, p. 52, pav. 3, Šnore, 1987, lent. IX) arba gaminamos iš plonos žalvarinės skardelės.

Straipsnio tikslas būtų panagrinėti šiuos itin retus radinius – žalvarines svarstyklės dėžutes ir svarstyklės, rastas pietinėje Žiemgaloje. Juoba kad pastaruoju metu net dvejos tokios svarstyklėlės ypač puošniose žalvarinėse dėžutėse rastos pietinės Žiemgalos kapinynuose – Pavirvytėje (pav. 1) (Cholodinskienė, 1978) ir Linkuvoje (pav. 2) (Vaškevičiūtė, 2000).

Apie prekybą ir su pirkliais susijusią atributiką baltų kraštuose yra parašytas ne vienas darbas ir Lietuvos (Volkaitė-Kulikauskene, 1966, c. 216–223, Volkaitė-Kulikauskienė, 1970, Kuncienė, 1972, p. 149–185; 1981, p. 49–82), ir Latvijos tyrinėtojų (Mygurevič, 1965, Latvijas, 1974, Cepliūtė, 1974, p. 198–211). Tačiau šie darbai yra platesni, juose nušviečiama prekyba vienos Lietuvos, Latvijos ar net viso regiono mastu. Iš šių darbų matyti, jog ne visos baltų gentys vienodai intensyviai dalyvavo targygentiniuose mainuose. Tieki šią sritį tyrinėjusi R. Volkaitė-Kulikauskienė, tiek O. Kuncienė, E. Mugurevičius ir kt. autoriai pažymi, kad anksčiausiai į prekinius santykius su Šiaurės ir Vidurio Europa įsitraukia pajūrio gentys. Be abejo, tai lėmė geopolitinė situacija. Ne veltui svarstyklės ir svorelių kuršių gyventoje teritorijoje randame gausiausiai.

1 pav. Svarstyklės ir dėžutė iš Pavirvytės kapinyno.

Dalis darbų, šalia bendros to meto prekybos analizės, yra skirti specifiniams klausimams nagrinėti. T. Berga savo straipsnyje (Berga, 1996, p. 49–61) analizuoją sulankstomas svarstyklėles, rastas Latvijos teritorijoje. Ji sumini visas radimvietes Latvijoje, o pagal svarstyklėlių petelių užbaigimą ir ornamentą pastarąsias išskiria į 7 grupes ir jas chronologizuoja. Kiti autorai (Ceplīte, 1974, p. 198–211) apsiriboja tik radimviečių kartografiavimu.

Pastaruojančiu metu pasirodė E. Vasiliausko straipsnis (Vasiliauskas, 1999, p. 79–99), skirtas Žiemgalos prekybiniams keliams. Šiame straipsnyje minimi importo daiktai bei daiktai, susiję su prekyba, t. y. svarstyklės ir svoreliai.

Toks retas radinys, kaip svarstyklėlių dėžutės, bent šiek tiek didesnio archeologų dėmesio iki šiol nesulaukę. Literatūroje dažniausiai tik užsimenama, kad dalis svarstyklėlių buvo dėžutėse, odos ar audinio maišeliuose. Tiesa, T. Berga minėtame straipsnyje šiek tiek plačiau aptaria Latvijoje rastų žalvarinių dėžučių ir

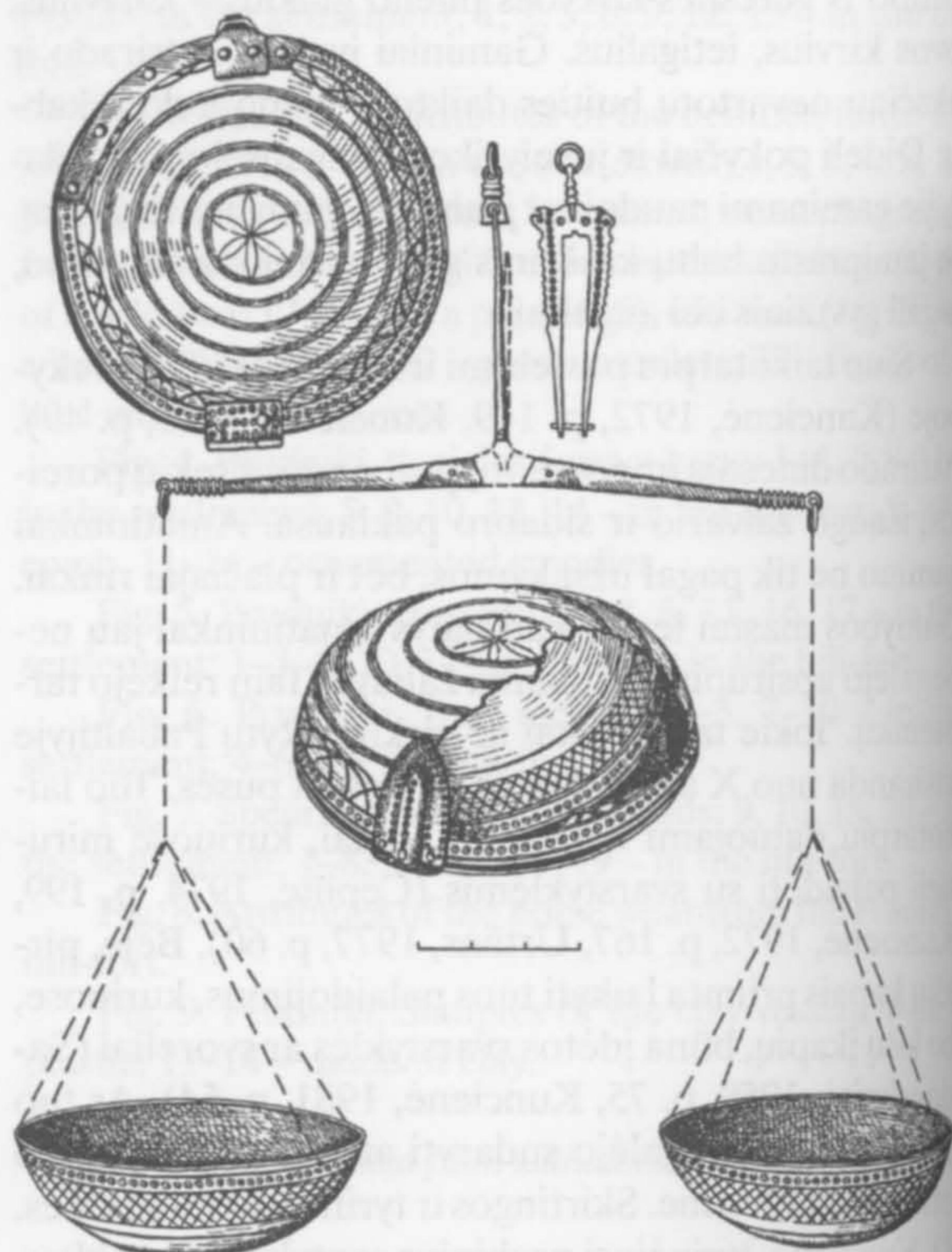
svarstyklėlių lėkštūčių ornamentą (Berga, 1996, p. 53). O. Kuncienė, rašydama apie svarstyklėles, pabrėžia, kad svarstyklėlių forma visuose kraštuose vienoda. Skirtumai pastebimi tik ornamentikoje (Kuncienė, 1972, p. 169). Baltų kraštuose vyrauja geometriniai ornamentai, kuriuos sudaro įvairūs trikampėliai ir zigzagėliai. O. Kuncienės nuomone, remiantis ornamentu galima daryti išvadą, jog kiekviename krašte svarstyklės buvo gamintinos vietos meistrių (ten pat).

Dabar belieka pažiūrėti, kaip šie procesai atispindinėti Žiemgalos medžiagoje.

Jau minėjome, kad didžioji dauguma svarstyklėlių rastos pajūryje. Įdomumo dėlei galime paminėti, kad dabartinėje Lietuvos teritorijoje turime per 60 kapų su svarstyklėmis (radimvietes žr. Kuncienė, 1981, p. 51), Latvijoje – 117 kapų, Prūsijoje žinomi apie 105 vienetai, Švedijoje – 47, Norvegijoje – 43, Suomijoje – 25, Estijoje – 20, Novgorodo žemėse – 34 vienetai (Berga, 1996, p. 49–50).

Šiaurinėje Žiemgaloje svarstyklės rastos: Baluškerstainų kapinyne, Tervetės piliakalnyje, Ciemaldų kapinyne, Mežuotnės piliakalnyje ir kapinyne, Podinų, Mežuotnės Centro, Čunkanų–Drengerų bei Čapanų kapinynuose (Berga, 1996, p. 49).

Mus dominančioje pietinėje Žiemgalos dalyje svarstyklėlės rastos Degesių, Jauneikių, Pavirvytės (2 vnt.),

2 pav. Svarstyklės ir dėžutė iš Linkuvos kapinyno.

Linkuvos kapinynuose. Be to, dar trejos svarstyklės turėtų būti žiemgališkos. Tai Biržų kraštotoyros muziejuje esančios atsitiktinai rastos svarstyklės be tikslės radimo vienos (Biržų apyl.), žemaičių, žiemgalių ir kuršių paribyje buvusiame Ringuvėnų kapinyne atsitiktinai aptiktos sulankstomos svarstyklėlės ir Jakštaičių–Meškių kapinyno griautiniame vyro kape Nr. 44a rastos svarstyklėlės (kapinyną tyrinėjės V. Urbanavičius mano, jog čia buvo laidojami ir žemaičiai, ir žiemgaliai, visi griautiniai kapai – žiemgalių) (Urbanavičius, 1977, p. 133). Taigi pietinėje Žiemgaloje svarstyklėlių nėra itin gausu, tačiau, palyginti su kitų genčių radimvietėmis (aišku, išskyruis pajūri) (žr. Kuncienė, 1972, p. 240, Ceplite, 1974, p. 209), matome, jog Žiemgaloje jau būta savų pirklių. Be abejo, šiaurinė Žiemgalos dalis buvo arčiau žymiuju prekybos kelių, ir šis procesas vyko sparčiau nei pietinėje dalyje.

Taigi svarstyklėlių pietinėje Žiemgaloje iš 7 paminklų turime 8 vienetus. Pavirvytės kapinyne, buvusiame paribyje su kuršiais, aptiktos net dvejos svarstyklėlės. Abejos rastos atsitiktinai. Vienų svarstyklėlių išlikę tik menki fragmentai, kitos išliko visos. Jos sulankstytos ir įdėtos į labai puošnią žalvarinę dėžutę, o pastaroji – į odinį krepšelį (pav. 1). Linkuvoje rastos svarstyklės taip pat atsitiktinės, gerai išlikusios, įdėtos į puošnią žalvarinę dėžutę (pav. 2). Degesių (Kulikauskas, Kulikauskienė, Tautavičius, p. 412, pav. 289), Ringuvėnų (Vasiliauskas, 1999, p. 86, pav. 6), Biržų (Kuncienė, 1972, p. 166, pav. 5) svarstyklėlės, nors ir rastos atsitiktinai, taip pat gerai išsilaikiusios. Tik Jauneikiuose ir Jakštaičiuose–Meškiuose svarstyklės rastos kapuose. Jauneikių (vyro kapas Nr. 47) svarstyklės išlikusios ne visos – rastos tik jų petelių dalys. Kapas apardytas. Virš menkų griaucių fragmentų gulėjo juostinis ietigalis su skliautiniu raštu ant įmovos. Krūtinės srityje – dvi pasaginės segės daugiakampėmis galvutėmis, ant piršto užmautas žalvarinis įvijinis žiedas. Juosmens srityje išlikusios diržo kutų dalys, apkaliukas ir minėtos svarstyklės su svoreliu. Pastarosios greičiausiai buvo prisegtos prie diržo. Kapas datuotas X–XI a. (Vaškevičiūtė, 1987, p. 77). Jakštaičiuose–Meškiuose svarstyklės rastos taip pat apardytame vyro kape Nr. 44a. Jos gulėjo juosmens srityje, kurios lėkštutėmis, sudėtomis viena į kitą, taip pat, matyt, buvo prisegtos prie diržo. Be svarstyklėlių, vyrui į kapą įdėtas plačiaašmenis pentinis kirvis, peiliukas tiesia nugarėle, dvi pasaginės segės – daugiakampėmis ir aguoninėmis galvutėmis (pastaroji miniatiūrinė), geltono stiklo karoliukas ir žalvarinis žvangutis, be to, dar rastas neaiškaus sidabrinio dirbinio fragmentas. Kapas galėtų būti datuojamas XI–XIII a. Visos kitos surastos svarstyklės atsitiktinės, ir jas datuoti galima tik apytiksliai, bendru tokiai svarstyklėlių egzistavimo laikotarpiu, t. y. X a. pabaiga–XIII a.

Pasinaudodami T. Bergos (Berga, 1996, p. 51) sudaryta klasifikacija, pabandykime tiksliau datuoti ir pietinėje Žiemgaloje rastas svarstyklės.

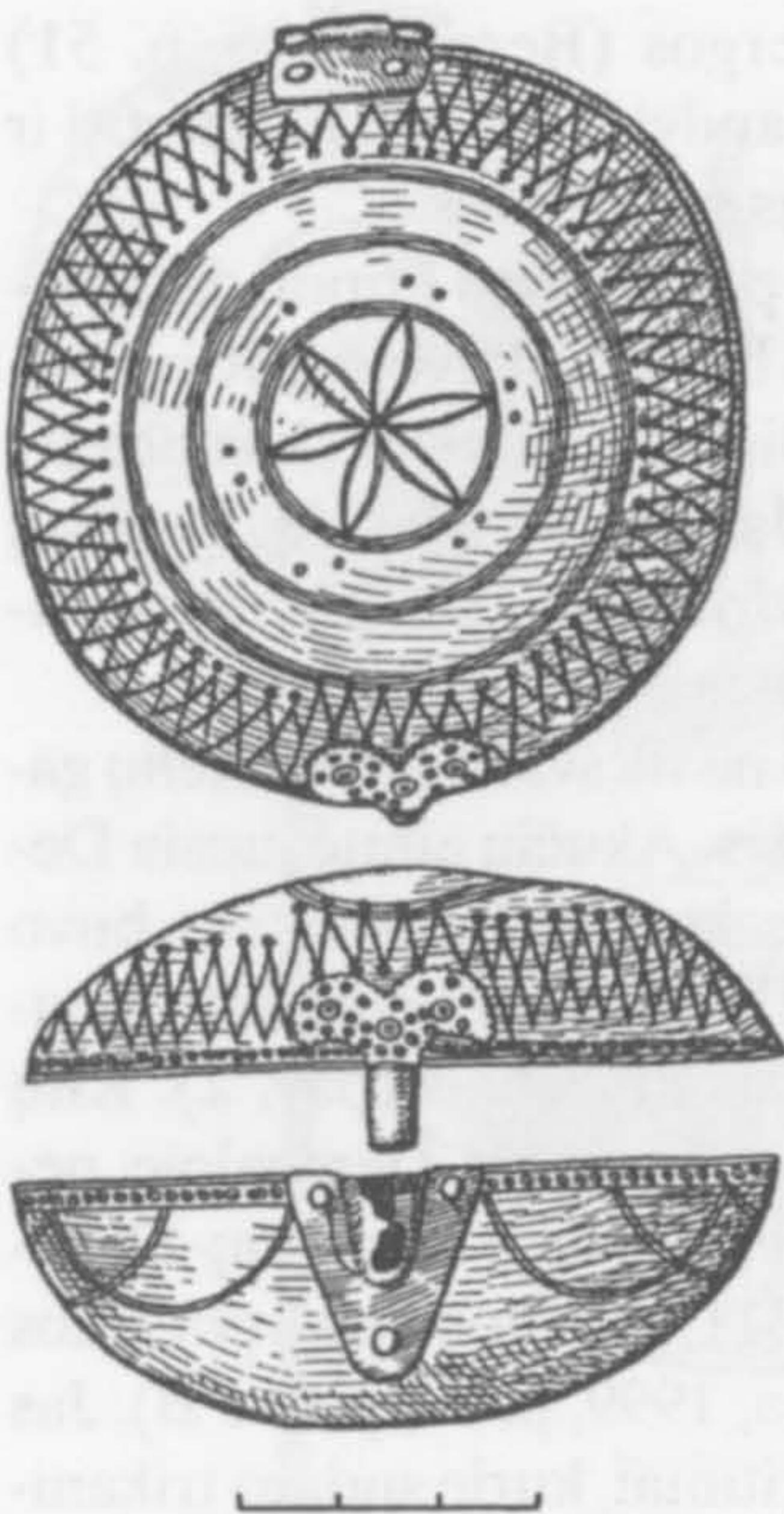
Pačios ankstyviausios, priskirtinos I tipui, datuoja mos X a. antraja puse – tai būtų Linkuvoje ir Ringuvėnuose rastos svarstyklės. Biržų svarstyklės skirtinos III tipui ir datuojamos XI a. Jakštaičių–Meškių, Degesių ir Pavirvytės svarstyklės skiriamaos VII tipui ir yra pačios vėlyviausios, datuojamos XII–XIII a.

Buvo ornamentuojami ne tik svarstyklėlių petelių galai, bet retkarčiais ir lėkštelių. Akučių eilutė juosia Degesių svarstyklėlių lėkštelių kraštą. Puošnesnės buvo Linkuvos svarstyklės. Čia lėkštelių kraštas ornamentuotas akutėmis ir dvigubais kryželiais (pav. 2). Kitų svarstyklėlių lėkštelių, rastos pietinėje Žiemgaloje, neornamentuotos. Tačiau kaimyniniame Čunkanų–Drengerų kapinyno kape Nr. 311 surastos ypač puošnios svarstyklėlių lėkštelių (Berga, 1999, p. 53, pav. 5 B). Jas puošia koncentriniai apskritimai, kurie sudaro trikampius ar rombus, o lėkštelių dugnas dekoruotas segmentinės žvaigždės ornamentu.

Lėkštelių gamintos negiliros, 5,7–7,2 cm skersmens, krašte turi tris arba keturias skylutes grandinėlėms įkabinti. Lėkštelių grandinėlės konuso formos kabučiu sujungiamos ir prie petelių tvirtinamos jau viena žalvarine grandinėle. Dalis svarstyklėlių lėkštelių galėjo būti jungiamos ne žalvarinės grandinėlės, o lininiu siūlu ar virvute. Grandinėlių nerasta prie Linkuvos, Jakštaičių–Meškių, Ringuvėnų svarstyklėlių. Prie Biržų svarstyklėlių petelių pritvirtintos žalvarinės grandinėlės, o prie lėkštelių jų nėra. Matyt, jas galėjo laikyti lininė virvelė.

Pavirvytės ir Linkuvos svarstyklės buvo rastos ypač puošniuose žalvarinėse dėžutėse (pav. 1, 2). Lietuvoje tai kol kas vienintelai žinomi egzemplioriai. Tiesa, dar viena dėžutė, bet ne žalvarinė, o geležinė ir neornamentuota, rasta kuršių kapinyne (Lazdininkai, k. Nr. 107) (Kuncienė, 1981, p. 53, pav. 2). Latvijoje metalinių dėžučių rasta kur kas daugiau, tačiau didžioji jų dauguma – Kurše (Berga, 1996, p. 53). Kurše rastos daug masyvesnės, statesniais kraštais, neornamentuotos. Šiaurinėje Žiemgaloje žalvarinė, puošnai ornamentuota dėžutė žinoma tik iš Balų–Škerstainų kapinyno (rasta dvigubame moters ir vyro kape Nr. 2) (Atgāzis, 1980, p. 24–25, pav. 26). Dar tokio tipo dvi dėžutės rastos Padauguvių lybių paliktame Vampeniešų I kapinyne (k. Nr. 94) ir Vampeniešų II kapinyne (k. Nr. 73) (Latvijas, 1974, p. 268, pav. 168, Berga, 1996, p. 54, pav. 7).

Dėžutės suploto rutulio formos, gamintos iš plono žalvarinės skardelės, daugiau ar mažiau iškiliu dangteliu. Dangtelis prie dėžutės tvirtinamas vyriu, kuris savo ruoštu dar ornamentuojamas. Uždaro dėžutę skląstelis. Pavirvytės dėžutės skląstelis profiliuotas

3 pav. Dėžutė iš Vampeniešu I kapinyno.

7,5 cm skersmens. Jos dangtelis puoštas koncentriniais apskritimais, pačiame centre – šešiakampė segmentinė žvaigždė – saulės simbolis, o dangtelio šonai ornamentuoti dvigubais puslankiais, pats kraštas – akučių eilute (pav. 2). Dėžutė rasta šiek tiek pažeista – ištrupėjės dangtelio dešinysis kraštas. Segmentinė žvaigždė puošia ir Vampeniešu I dėžutės dangtelį. Balų-Škerstainų dėžutės kraštai puošti akutėmis, o saulės centre – segmentinės žvaigždės ornamentas (Atgāzis, 1980, p. 24–25, pav. 4:26).

Analogiška aprašytoms rasta ir Prūsijoje, Ekritten (Vetrovo – 2) kapinyno k. Nr. 16 (Heydeck, 1890, taf. XIII, Nr. 16, Кулаков, 1990, c. 120, табл. XXV:3, Седов, 1987, табл. CXXXI:39). Ji rasta kartu su pasagine sege žvaigždiniais galais. Dėžutė išlikusi ne visa, nėra ir skląstelio. Dėžutės kraštas puoštas akučių eile, o dangtelio šonai – rombelių ir akučių ornamentu. Tai gali visos aprašytos dėžutės iš esmės labai panašios – tiek savo forma (suploto rutulio), tiek ir ornamentu. Dauguma jų puoštose segmentine žvaigžde, vyrauja rombu, akučių ir puslankių motyvai.

Tiek svarstyklės, tiek ir jų dėžutės būdingos visų kraštų pirkliams. Gamintos vietoje – tą liudija dėžučių forma ir ornamentas. Tai gerai matyti lyginant įvairiuose kraštuose rastas. XI–XII a. datuojama puošni svarstyklės dėžutė rasta Riugenė saloje (Die Slaven, 1985, S. 133, pav. 52). Dėžutė taip pat gaminta iš plono žalvarinės skardelės, ji beveik taisyklingo rutulio formos. Ornamentuota koncentriniais ratais, kurie sudaro vientisą ornamentą, neišskaidant jo tarp dėžutės ir dangtelio (pav. 4).

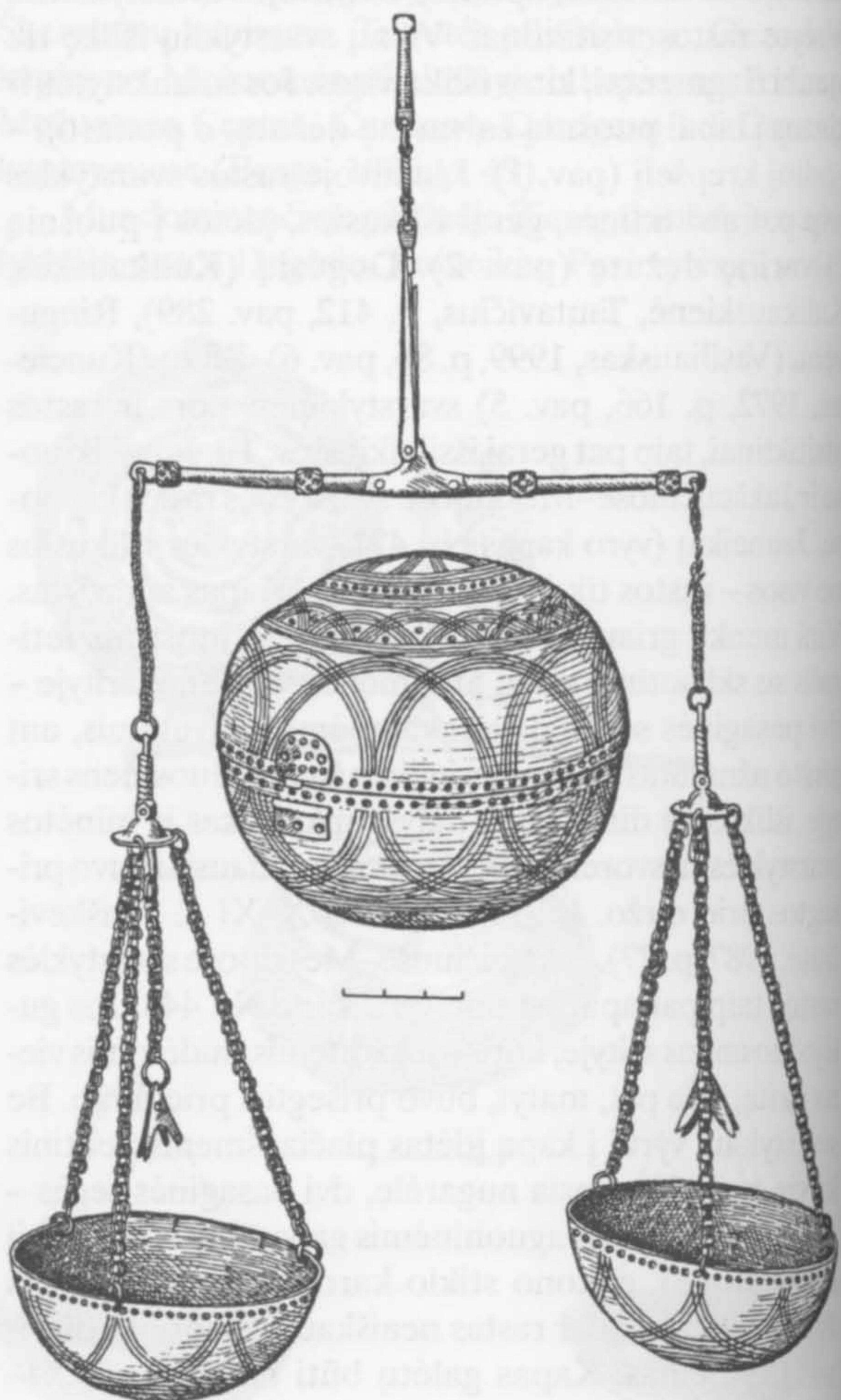
(pav. 1), puoštas akučių ornamentu. Tokio tipo tik šiek tiek masyvesnis ir Vampeniešu I dėžutės skląstelis (pav. 3). Linkuvos dėžutės skląstelis iškilęs (pav. 2), arkos formos, puoštas simetriškai dviem eilėm išdėstytais akučių.

Pavirvytės dėžutė 7,2 cm skersmens, jos dangtelis pačiame centre turi iškilesnę tutulą (pav. 1). Dangtelio kraštai puošti iš besijungiančių rombelių sudarytu ornamentu, o dėžutės – iš įkartelių sudarytais dvigubais rombeliais.

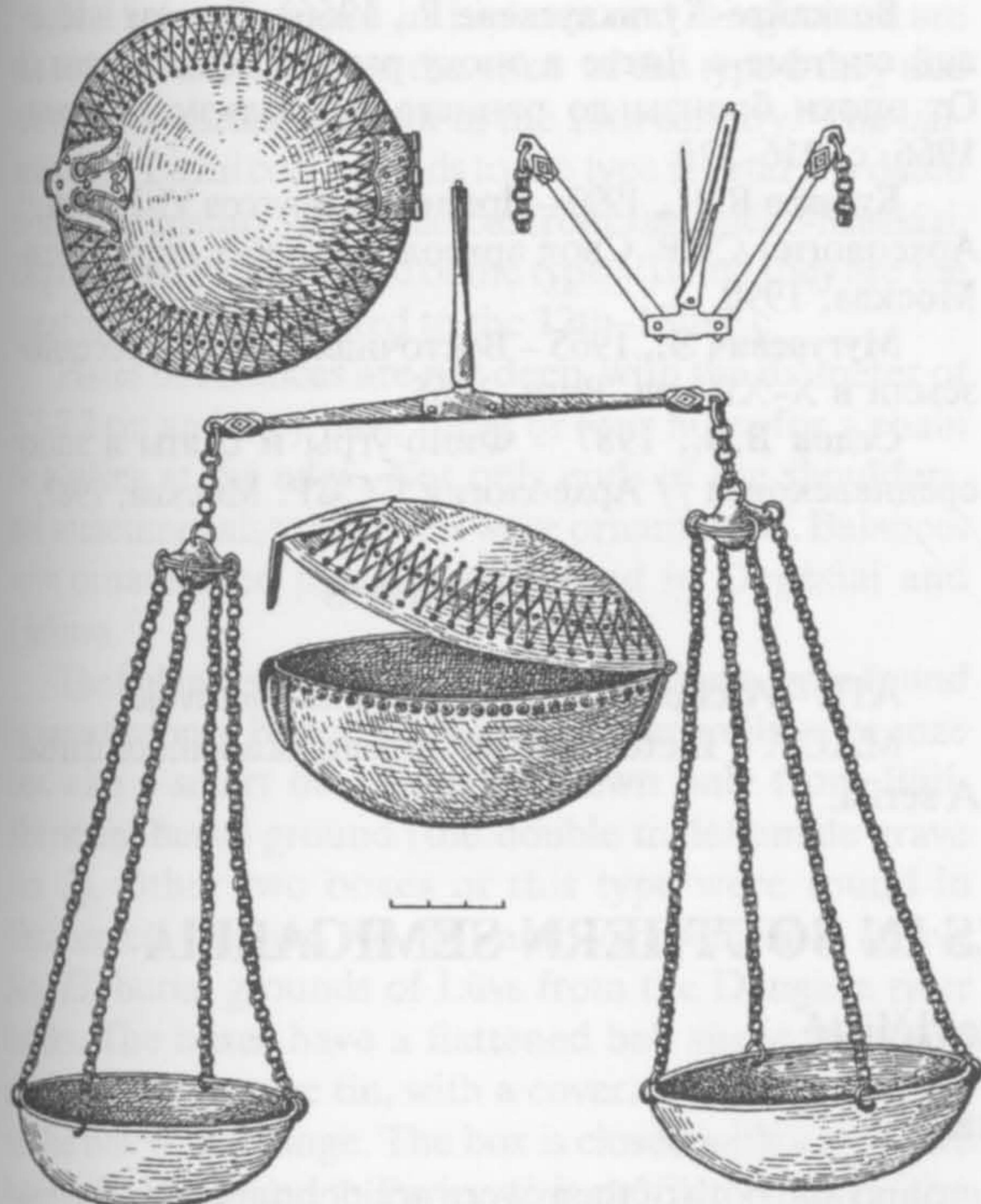
Linkuvos dėžutė –

Idomi svarstyklė dėžutė rasta Gotlande (Jansson, 1988, p. 575, pav. 4). Jos išvaizda identiška Žiemgaloje rastosioms, tik šiek tiek didesnė – 9,2 cm skersmens, yra suploto rutulio formos, dangtelio šonai ornamentuoti iš įkartelių sudarytais rombeliais, o dėžutės pakraštėli juosia akučių eilė. Dėžutės skląstelis smarkiai profiliuotas (pav. 5). Skandinavišką importą tyrinėjusiam I. Janssonui skląstelis primena paukščio figūrėlę. Autorius dėžutę priskiria islamo kraštų importui – tai, jo nuomone, arba iš Arabų Kalifato, arba iš Rytų Europos į Skandinaviją patekusi dėžutė (Jansson, 1988, S. 576). Kaip jau minėta, dėžutė labai panaši į mūsų rastas. Gal tiks pats skląstelis šiek tiek įmantresnis. Tačiau labai panašus į dėžutės skląstelio ornamentas aptinkamas kalavijų makščių apkaluose (žr. Kazakevičius, 1998, p. 302, pav. 23–24). Daugelio tyrinėtojų nuomone, tokie apkalai yra Rytų Pabaltijo auksakalių gaminiai (ten pat, p. 300).

Dar viena tokio pat tipo dėžutė kartu su svarstyklėmis rasta taip pat Skandinavijoje, Rutės vietoveje

4 pav. Svarstyklės ir dėžutė iš Riugeno.

5 pav. Svarstyklės iš Uplando ir dėžutė iš Gotlando.

(Thunmark-Nylén, 1998, lent. 273 a, b). Sprendžiant iš petelių ornamento, svarstyklėlės priskirtinos V tipui

ir datuojamos XI a. Dėžutė suploto rutulio formos, iškiliu dangteliu, kurį puošia šešiakampė rozetė – segmentinė žvaigždė. Dėžutės kraštą juosia akučių eilė. Dangtelio pakraštėlių taip pat puošia akučių ornamentas, o šonus – iš akučių sudarytas kripucių ornamentas. Sklastelis, kaip ir Linkuvos dėžutės, iškilus, arkos formos. Abi šios dėžutės į Skandinaviją importuotos, ir, gali būti, kad iš Rytų Pabaltijo.

Taigi X a. antrojoje pusėje – XIII a. Žiemgaloje egzistavo žmonių grupė, kuri aprūpindavo kalvius žaliava, supirkdavo ir svetur realizuodavo jų gaminus, turtingus visuomenės narius aprūpindavo importinėmis prabangos prekėmis. Tokių žmonių išskirtinę padėtį rodo laidojimo įkapių komplektas – jie laidoti su gausiomis ir retomis įkapėmis (Jauneikiuose – su juostiniai ietigaliais, puoštais skliautiniu ornamentu, Jakštaičiuose–Meškiuose – su plačiaašmeniais kirviais ir kt.), ir kaip būtinas šių žmonių įkapių komplekto atributas buvo svarstyklės. Jas nešiojo įdėtas į puošnią žalvarinę dėžutę, kuri dažniausiai buvo ornamentuota segmentine žvaigžde. Svarstyklės ir dėžutės pirklių užsakymu buvo gaminamos vienos auksakalių, apie tai byloja jų forma ir baltų kraštams būdingas ornamentas.

Pietinėje Žiemgalos dalyje tokį pirklių kapų žinome aštuonis. Svarstyklės datuotos X a. antraja puse – XIII a. Išeitų, kad tuo pat metu pietinėje Žiemgaloje gyveno, dirbo ir aprūpino savo prekėmis gentainius vidutiniškai 2–3 pirkliai.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Atgāzis M., 1980 – Bālu–Škerstaiņu arheoloģiskas ekspedīcijas darbs un aisardzības izrakumi Mežotnes Centra senakapos // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1979. gada pētījumu rezultātiem. Rīga. 1980, p. 22–29.

Berga T., 1996 – Saliekamie svariņi Latvija (10.–13. gs.) // Arheoloģija un etnogrāfija. Rīga, 1996. T. XVIII, p. 49–61.

Ceplīte R., 1974 – Atsvariņi Latvijas 10.–13. gs. kapu inventārā // Arheoloģija un etnogrāfija. Rīga, 1974. T. XI, p. 198–211.

Cholodinskienė A., 1978 – Pavirvytēs–Gudu (Akmenes r.) senakapio tyrinējimai 1977 metais // ATL 1976–1977 metais. Vilnius, 1978, p. 174–181.

Die Slaven, 1985 – Die Slaven in Deutschland. Berlin, 1985.

Gimbutienė M., 1985 – Baltai prieistoriniai laikais. Vilnius, 1985.

Heydeck, 1890 – Das Gräberfeld von Ekritten // Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia. Königsberg, 1890, S. 127–128, Nr. 16, taf. XIII.

Jansson I., 1988 – Wikingerzeitlichen orientalischer Import in Skandinavien // Oldenburg–Wolin–Staraja La-

doga–Novgorod–Kiev. Handel und Handelsverbindungen im südlichen und östlichen Ostseeraum während des frühen Mittelalters. Frankfurt am Main, 1988, S. 564–647.

Kazakevičius V., 1998 – Iš velyvojo geležies amžiaus baltų ginklų istorijos (kalavijų makštu galų apkalai) // Lietuvos archeologija. Vilnius, 1998. T. 15, p. 287–332.

Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A., 1961 – Lietuvos archeologijos bruožai. Vilnius, 1961.

Kuncienė O., 1972 – Prekybiniai ryšiai IX–XIII amžiais // Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I–XIII amžiais. Vilnius, 1972, p. 149–285.

Kuncienė O., 1981 – Prekyba // Lietuvių materialinė kultūra IX–XIII amžiais. Vilnius, 1981, kn. 2, p. 49–82.

Latvijas, 1974 – Latvijas PSR arheoloģija. Rīga, 1974.

Sadauskaitė I., 1959 – XII–XIII amžių pirklio kapas Sargėnuose // MADA. Vilnius, 1959. T. 2(7), p. 57–76.

Snore E., 1987 – Kivtu kapulauks. Rīga, 1987.

Urbanavičius V., 1977 – Jakštaičių–Meškių (Šiaulių r.) kapinyno tyrinėjimai 1974 m. // ATL 1974 ir 1975 metais. Vilnius, 1977, p. 129–134.

Urtāns V., 1977 – Senākie depozīti Latvijā. Rīga, 1977.

Thunmark-Nylén L., 1998 – Die Wikingerzeit Gotlands. II Typentafeln. Stockholm, 1998.

Vasiliauskas E., 1999 – Žiemgalos prekybiniai keliai ir centrai VIII–XII amžiais // Lietuvos archeologija. Vilnius, 1999. T. 18, p. 79–99.

Vaškevičiūtė I., 1987 – Jauneikių (Joniškio r.) V–XI a. kapinynas (5. Rankų papuošalai, kiti radiniai) // MADA. Vilnius, 1987. T. 4 (101), p. 71–81.

Vaškevičiūtė I., 2000 – Linkuvos (Vaižgantų) kapinyno tyrinėjimai 1999 metais // ATL 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 293–295.

Volkaitė-Kulikauskienė R., 1970 – Lietuviai IX–XII amžiais. Vilnius, 1970.

Lietuvių, 1978 – Lietuvių materialinė kultūra IX–XIII amžiuje. Vilnius, 1978, kn. 1.

Volkaitė-Kulikauskienė R., 1987 – Lietuvių tautybės su-sidarymas // Lietuvių etnogenezė. Vilnius, 1987, p. 183–199.

Žulkus V., 1995 – Senieji kuršiai // Baltų archeologija. Vilnius. 1995, Nr. 4(7), p. 1–6.

Volkaitė-Kulikauskienė P., 1966 – О весах и весовой системе в Литве в эпоху раннего феодализма // От эпохи бронзы до раннего феодализма. Таллин, 1966, с. 216–223.

Кулаков В. И., 1990 – Древности пруссов VI–XIII вв. // Археология ССР. Свод археологических источников. Москва, 1990.

Мугуревич Э., 1965 – Восточная Латвия и соседние земли в X–XIII вв. Рига, 1965.

Седов В.В., 1987 – Фино-угры и балты в эпоху средневековья // Археология СССР. Москва, 1987.

SANTRUMPOS

ATL – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje

MADA – Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai. A serija.

BALANCES AND BALANCE BOXES IN SOUTHERN SEMIGALLIA

Ilona Vaškevičiūtė

Summary

In the 10th century A.D., the tribes residing at the eastern Baltic Sea shore transferred to the new stage of the much more active economical development. Considerable changes of items of barrow cemeteries and settlements, finds of graves and trade are noticed in this period.

Handicraftsmen already were not able to provide themselves with all necessary raw materials. They needed mediators. Such mediators – or merchants – appeared in the Eastern Baltic region in the second half of the 10th century. The first graves where the dead were buried with a balance are dated to this period as well. The found balances are produced of bronze, they are folded and they were carried in a box or a leather bag.

The object of the present article is a discussion on these rare finds – bronze boxes for balances and balances themselves which were found in Southern Semigallia. Furthermore, two more balances in especially smart brass boxes were recently found in cemeteries of Southern Semigallia – Pavirytė and Linkuva.

In Northern Semigallia, balances were found in Bāļi-Šķērstaņi burial ground, Tērvete hill-fort, Ciemalde burial ground, Mežotn hill-fort and cemetery, Podiņi, Čunkāni-Drengeri and Čapāni.

In the southern part of Semigallia that we are interested in, balances were found in burial grounds of Degesiai, Jauneikiai, Pavirytė (2 pieces), Linkuva. In addition, three more balances should be considered “Semigallian”: one is stored at Biržai Ethnographic Museum, the second was found in Ringuvėnai burial ground and the third was found in the skeleton male grave No. 44a in Jakštaičiai-Meškiai burial ground.

So, 8 balances were found in 7 places of Southern Semigallia. Two balances were found in Pavirytė burial

ground and both of them were accidental finds. One balance is represented by poor fragments, the other is well-preserved. The latter is folded and put into a decorated bronze box and the box is put into a leather bag (Fig. 1). The balance found in Linkuva is an accidental find as well; it is put into a nice bronze box (Fig. 2). Although the balances found in Degesiai, Ringuvėnai, Biržai are accidental finds, they are well-preserved. Only in Jauneikiai and Jakštaičiai-Meškiai balances were found in graves. The balance from Jauneikiai (the male grave No. 47) was preserved incompletely. The grave is partially destroyed. A band spearhead with sockets decorated with vault ornament was obtained over fragments of skeleton. In the zone of the breast, two penannular fibulas with faceted terminals were found; there was a spiral bronze ring on a finger. In the zone of the waist, parts of belt fringe and fitting as well as the above-mentioned balance with a weight were found. Probably, the balance was fixed to the belt. The grave was dated to the 10th–11th c.c. A balance was also found in partially destroyed male grave No. 44a in Jakštaičiai-Meškiai. It was obtained in the zone of the waist and it seems that it was fixed to the belt. In the same male grave, an axe with a wide blade and a blunt end, a small knife with a direct back, two penannular fibulas – with faceted and poppyseed terminals (the latter – a miniature one), a yellow glass bead and a bronze horse bell were found as well. The grave should be dated to the 11th–13th c.c. All other balances found are accidental finds and they may be dated only approximately, i.e. to the late 10th–13th c.c.

We'll try to date the balances found in Southern Semigallia more precisely on the base of the classification of Tatjana Berga.

The balances found in Linkuva and Ringuvėnai are the oldest ones. They are the ones of the type I they and are dated to the second half of the 10th century. The balance from Biržai corresponds to the type III and it is dated to the 11th century. The balances from Jakštaičiai-Meškiai, Degėsiai and Pavirvytė are of the type VII and they are the latest ones, they are dated to the 12th–13th c.c

Plates of balances are not deep, with the diameter of 5.7–7.2 cm and they have three or four holes for a chain or a string at the edge. Not only ends of the shoulders, but sometimes also the plates were ornamented. Balances with ornamented plates were found in Degėsiai and Linkuva.

The balances from Pavirvytė and Linkuva were found in smart bronze boxes. In Northern Semigallia, a bronze box with a smart ornament is known only from Bāli-Šķērstaņi burial ground (the double male/female grave No. 2). Other two boxes of this type were found in Vampenieši I (grave No. 94) and Vampenieši II (grave No. 73) burial grounds of Lüvs from the Daugava river banks. The boxes have a flattened ball shape, they are made of thin bronze tin, with a cover. The cover is fixed to the box with a hinge. The box is closed with a bar. The bar of the box found in Pavirvytė is profiled (Fig. 1). The bar of the box from Vampenieši I is of the same type, but a little bigger (Fig. 3). The bar of the box from Linkuva is high, arch-shaped (Fig. 2).

The box from Pavirvytė is 7.2 cm in diameter, its cover has a tutulus in the center. The edges of the cover and the box are decorated with a geometrical ornament (Fig. 1).

The box from Linkuva is of 7.5 cm in diameter. Its cover is decorated with concentric circles and a segment star in the center (Fig. 2). The cover of the box from Vampenieši I is decorated with a segment star as well (Fig. 3). Edges of the box from Bāli-Šķērstaņi are decorated with “eyes” and its center – with a segment star ornament. Analogous boxes were found in the grave No. 16 in Ekritten (Vetrovo-2) burial ground in Prussia. So, all found boxes are very much alike – all of them have a shape of a flattened ball and similar ornaments.

Merchants from all regions used both balances and boxes. They were produced in each region. A smart box

of balance dated to the 11th–12th c.c. was found on Rügen island (Fig. 4).

The appearance of the box found on Gotland island is identical to the ones found in Semigallia, however, it is a bit bigger (the diameter is 9.2 cm); it has a flattened ball shape and it is decorated with a geometrical ornament. The bar of the box is considerably profiled. In the opinion of Ingmar Jansson, the investigator of Scandinavian import, the bar is similar to a figure of a bird. In the opinion of the author, the box may be attributed to import from Islam regions (Fig. 5).

One more box of the same type together with the balance was found in other Scandinavian locality – Rute. According to the ornament of the balance shoulders, the balance corresponds to the type V and it is dated to the 11th century. The box has a shape of a flattened ball, with a high cover, decorated with a segment star. The box is decorated with a geometrical ornament. The bar is high, arch-shaped – similarly as in the case of the box from Linkuva. Both these boxes were imported to Scandinavia, most probably, from Eastern Baltic region.

So, in the second half of the 10th century – the 13th century, in Semigallia a group of persons who supplied raw materials to smiths-handicraftsmen, bought their production and sold it in other lands. The graves of such persons distinguish themselves by the burial items where a balance is found as an indispensable attribute. Balances and boxes were produced by local goldsmiths according to orders of merchants – that is witnessed by their shapes and ornaments. In that period, 2–3 merchants lived in Semigallia and they supplied goods to the habitants.

THE LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. The balance and the box from Pavirvytė burial ground.

Fig. 2. The balance and the box from Linkuva burial ground.

Fig. 3. The box from Vampenieši I burial ground.

Fig. 4. The balance and the box from Rügen island

Fig. 5. The balance from Uppland and the box from Gotland.

Translated from Lithuanian by Rasa Tolvaišaitė

ВЕСЫ И КОРОБОЧКИ ДЛЯ ВЕСОВ В ЮЖНОЙ ЗЕМГАЛЕ

Илона Вашкявичюте

Резюме

В X в. племена, живущие на восточном побережье Балтики, переходят в новый, более активный этап экономико-хозяйственного развития. Ремесленники уже не могли обеспечить сами себя нужным сырьем. Нужны были посредники. Такие посредники, или купцы, в восточной Прибалтике появились во второй половине X в., с того времени появляются и первые погребения с весами – основным атрибутом купцов.

Весы были небольшие, складные. Носили их в коробочках или в кожаных мешочках.

Основная цель статьи – рассмотреть бронзовые весы и коробочки, обнаруженные на территории южной Земгали. Тем более что двое весов в особенно пышных коробочках найдены на данной территории в могильниках Павирвите и Линкува.

В северной части Земгали весы обнаружены в

могильнике Бали-Шкерстайни, на городище Тервете, в могильнике Цемалде, на городище и в могильнике Межуотне, в могильниках Пуодини, Межуотнес Центрас, Чункани-Дренгери и Чапани. В южной части Земгалы весы обнаружены в могильниках Дягесяй, Яунейкий, Павирвите (2 экз.), Линкува. Еще трое весов должны относиться к земгалам. Это весы из Биржайского музея (без точного места находления), и находки из могильника Рингувенай и Якштайчай-Мешкий (погребение № 44а).

В южной Земгале найдено 8 экземпляров весов из 7 памятников. В могильнике Павирвите обнаружены 2 экз. весов – оба не в погребениях. Только одни из них уцелели полностью. Весы складные, были в красивой бронзовой коробочке, которая в свою очередь находилась в кожаном мешочке (рис. 1). В могильнике Линкува весы обнаружены тоже случайно. Они были в красивой коробочке (рис. 2).

Весы из могильников Дягесяй, Рингувенай, Биржай, хотя и случайные находки, но уцелели полностью. Только весы из могильников Яунейкий и Якштайчай-Мешкий обнаружены в погребениях. Весы из Яунейкий (мужское погребение № 47) уцелели лишь фрагментарно. На мелких фрагментах костяка обнаружены наконечник копья с продолговатым пером и с орнаментом на втулке, 2 подковообразные фибулы с многогранными концами, на пальце был перстень, в области таза лежали украшения от ремня и весы с гирькой. Погребение датировано X–XI вв.

В могильнике Якштайчай-Мешкий (погребение № 44а) весы обнаружены тоже в сильно разрушенном погребении. Они лежали в области таза, скорее всего были пристегнуты к ремню. Мужчина захоронен с широколезвийным топором, ножом, двумя подковообразными фибулами, стеклянной бусиной. Погребение можно датировать XI–XIII вв. Все остальные весы обнаружены случайно, их можно датировать X–XIII вв.

Мы датировали весы, обнаруженные на территории южной Земгалы, используя классификацию Татьяны Берги. Самые ранние из них, принадлежащие I типу, датированы 2-ой половиной X века. Это весы из погребения Линкува (рис. 2) и Рингувенай. Весы из Биржай относятся к III типу и датированы XI веком. Весы из Якштайчай-Мешкий, Дягесяй, Павирвите принадлежат VII типу и датированы XII–XIII вв.

Тарелки от весов неглубокие, диаметром 5,7–7,2 см, с 3 или 4 отверстиями для цепочек или веревочек. Иногда края тарелок орнаментированы геометрическим мотивом. Такие тарелки обнаружены в могильниках Линкува (рис. 2) и Дягесяй.

На территории северной Земгалы коробочки от весов обнаружены лишь в могильнике Бали-Шкерстайни (погребение № 2). Еще две такие коробочки обнаружены в могильнике, который оставили Даугавские ливы – Вампенеши I (погребение № 94) (рис. 3) и Вампенеши II (погребение № 73).

Коробочки в форме сплющенного шара изготовлены из тонкой бронзовой пластинки, с более или менее выпуклой крышечкой. Крышечку держит петля. Закрывается коробочка с помощью задвижки. Задвижка

профицирована. Такая же задвижка у коробочки из могильника Вампенеши I (погребение № 94) (рис. 3). Задвижка коробочки из Линкувы выпуклая, в виде арки (рис. 2).

Коробочка из Павирвите диаметром 7,2 см. Ее крышку украшает выпуклая тутула (рис. 1). Края коробочки и крылечки украшены геометрическим орнаментом.

Коробочка из Линкувы диаметром 7,5 см. Ее крышка украшена концентрическим орнаментом, а в самом центре – сегментная звезда (рис. 2). Такая же звезда изображена на крышке Вампенешской коробочки (рис. 3). Аналогичная коробочка обнаружена в Пруссии, в могильнике Экриттен (Ветрово-2) в погребении № 16.

Все описанные нами коробочки похожи друг на друга и своей формой, и орнаментом. И весы, и коробочки характерны для купцов всех стран. Но изготавливали их на месте. Это хорошо видно при сравнении коробочек, обнаруженных в соседних странах (рис. 4).

Коробочка от весов, обнаруженная в Готланде (рис. 5), своим внешним видом очень похожа на находки в Земгале, только чуть больше диаметром – 9,2 см, и с более пышной задвижкой. Шведский археолог Ингмар Янссон, исследовавший скандинавский импорт, эту коробочку относит к импорту из исламских краев. Еще одна коробочка такого типа вместе с весами обнаружена в Скандинавии в местности Руте. Судя по плечикам весов, они принадлежат V типу и могут быть датированы XI в. Коробочка формы сплющенного шара, с выпуклой крышечкой, украшена сегментной звездой и орнаментирована геометрическим мотивом. Задвижка похожа на задвижку коробочки из Линкувы – ее форма в виде арки, выпуклая. Скорее всего обе коробочки (из Готланда и Руте) могли попасть в Скандинавию как импорт из Восточной Прибалтики.

Со 2-ой половины X века в Земгале существовала группа людей, которая обеспечивала ремесленников сырьем и реализовывала их изделия. Погребения таких людей выделяются своим инвентарем. Необходимым атрибутом их погребального инвентаря являются весы и гирьки. Весы, и особенно их коробочки, изготавливались по заказу купцов местными ювелирами, о чем свидетельствуют их форма и орнамент. Одновременно в южной Земгале проживали, работали и обеспечивали продукцией своих соплеменников 2–3 купца.

СПИСОК ИЛЛЮСТРАЦИЙ

Рис. 1. Весы и коробочка для весов из могильника Павирвите.

Рис. 2. Весы и коробочка для весов из могильника Линкува.

Рис. 3. Коробочка для весов из могильника Вампенеши.

Рис. 4. Весы и коробочка для весов с острова Рюгена.

Рис. 5. Весы из Уппланда и коробочка для весов из Готланда.

Перевод с литовского Иниты Тамошюнене